

MARXOVO PISMO ANNENKOVU¹

Bruxelles, 28 decembra (1846)

Dragi g. Annenkov!

Vi biste davno primili moj odgovor na Vaše pismo od 1. novembra, da moj knjižar nije čekao do prošle nedjelje da mi pošalje Proudhonovu knjigu: *Filozofiju* bijede. Ja sam je u dva dana pregledao, kako bih Vam mogao odmah saopćiti svoje mišljenje. Kako sam knjigu pročitao vrlo letimično, ne mogu se zaustaviti na detaljima; mogu govoriti samo o općem utisku, što ga je na mene učinila. Ako hoćete, u idućem pismu mogu o njoj napisati podrobnije.

Otvoreno ću vam priznati, da knjigu općenito smatram slabom, vrlo slabom. Vi se sami u svom pismu šalite zbog »ugla njemačke filozofije«, kojim se Proudhon kočoperi u tom bezobličnom i pretencioznom djelu, ali Vi mislite, da filozofski otrov nije zarazio njegovo ekonomsko izlaganje. Ja sam također daleko od toga da smatram Proudhonovu filozofiju uzrokom pogrešaka njegovih ekonomskih izlaganja. G. Proudhon ne daje Vam lažnu kritiku političke ekonomije zbog toga, što posjeduje smiješnu filozofiju, nego Vam servira smiješnu filozofiju zato što nije razumio suvremeno društveno uređenje u njegovoj zalančanosti, ako upotrijebimo riječ, koju g. Proudhon pozajmljuje od Fouriera, kao mnogo šta drugo.

Zašto g. Proudhon govori o bogu, o sveopćem umu, o bezličnom umu čovječanstva, koji nikada ne griješi,

¹ Preveo dr Predrag Vranicki iz Karl Marx, Oeuvres I, Paris 1963 (Bibliothèque de la Pleiade)

koji je bio oduvijek jednak samome sebi, o kojem je potrebno imati pravilnu predodžbu, da bi posjedovali istinu? Zašto on pribjegava slabom hegelovstvu, da bi se prikazao jakim misliocem?

On nam sam daje ključ za rješenje zagonetke. G. Proudhon vidi u historiji izvjestan niz društvenih evolucija; on smatra da se u historiji ostvaruje progres; on drži, napokon, da ljudi, uzeti kao pojedinci, nisu znali, što su radili, da su oni sebi krivo predočavali svoje vlastito kretanje, tj. da na prvi pogled njihov društveni razvitak izgleda kao stvar koja je različita, posebna, nezavisna od njihova individualnog razvitka. On ne može objasniti te činjenice, i odatle nastaje hipoteza o sveopćem umu koji se ispoljava. Ništa nije lakše nego izmišljati mističke uzroke, tj. fraze lišene zdravog razuma.

No ako Proudhon potpuno priznaje da ne shvaća historijski razvitak čovječanstva — a on to priznaje, kad pribjegava zvučnim riječima o sveopćem umu, o bogu itd., — ne priznaje li samim tim implicitno i neizbježno i to, da nije sposoban shvatiti ni ekonomski *razvitak*?

Što je društvo, kakav god bio njegov oblik? Proizvod uzajamnog djelovanja ljudi. Jesu li ljudi slobodni u izboru ovog ili onog društvenog oblika? Nipošto. Uzmite određeni stupanj razvitka ljudskih proizvodnih sredstava i imat ćete određeni oblik razmjene i potrošnje. Uzmite određene stupnje razvitka proizvodnje, razmjene, potrošnje, i imat ćete određeni društveni poredak, određenu organizaciju porodice, staleža ili klase, jednom riječi određeno građansko društvo. Uzmite određeno građansko društvo i imat ćete određeno političko uređenje, koje je samo oficijelni izraz građanskog društva. Eto što nikada neće shvatiti g. Proudhon, jer on vjeruje, da čini nešto veliko, kad apelira od države na građansko društvo, tj. od oficijelnog resumea društva na oficijelno društvo.

Suvišno je dodavati tome, da ljudi nisu slobodni u izboru *svojih proizvodnih snaga* — koje su osnova ci-

jele njihove historije — zato što je svaka proizvodna snaga stečena snaga, produkt prethodne djelatnosti. Na taj su način proizvodne snage rezultat praktičke energije ljudi, ali je sama ta energija određena onim okolnostima u kojima se nalaze ljudi, proizvodnim snagama koje su već stečene, društvenim oblikom koji je postojao prije njih, koji nisu stvorili ti ljudi, nego je tvorevina prethodnog pokoljenja. Zahvaljujući toj jednostavnoj činjenici da svako naredno pokoljenje zatiče proizvodne snage, koje je steklo ranije pokoljenje, i koje mu služi kao sirovina za nove proizvodnje — zahvaljujući to činjenici stvara se veza u ljudskoj historiji, stvara se historija čovječanstva, koja je utoliko više historija čovječanstva, ukoliko su se više razvile proizvodne snage ljudi, a prema tome i njihovi društveni odnosi. Otuda nužan zaključak: društvena historija ljudi uvijek je samo historija njihova individualnog razvitka, bili oni toga svjesni ili ne. Njihovi materijalni odnosi tvore osnovu svih njihovih odnosa. Ti materijalni odnosi samo su nužni oblici, u kojima se ostvaruje njihova materijalna i individualna djelatnost.

G. Proudhon brka ideje i stvari. Ljudi se nikad ne odriču onoga što su stekli, ali to ne znači, da se oni neće odreći onog društvenog oblika, u kojem su stekli određene proizvodne snage. Naprotiv. Da ne bi bili lišeni postignutog rezultata, da ne bi izgubili plodove civilizacije, ljudi su prinuđeni da mijenjaju sve naslijeđene društvene oblike onoga časa, kada način njihovog saobraćanja (commerce) više ne odgovara stečenim proizvodnim snagama. — (Ja uzimam ovdje riječ *commerce* u najširem smislu kao što mi kažemo na njemačkom: *Verkehr*.) Na primjer: privilegije, ustanove cehovskih starješinstava i korporacija, režim srednjovjekovnog re-glementiranja bili su društveni odnosi, koji su jedino odgovarali stečenim proizvodnim snagama i prethodnom društvenom stanju, iz kojeg su proizašle te ustanove. Pod zaštitom korporativnog i reglementarnog sistema gomilali su se kapitali, razvila se pomorska trgovina, osnovane su kolonije — i ljudi bi bili izgubili same plo-

dove, da su htjeli zadržati oblike pod čijom zaštitom su bili sazreli ti plodovi. Zato su udarila dva groma, revolucija 1640. i 1688. Svi stari ekonomski oblici, društveni odnosi koji su im odgovarali, političko uređenje koje je bilo oficijelni izraz staroga građanskog društva bili su srušeni u Engleskoj. Tako su ekonomski oblici u kojima ljudi proizvode, troše, razmjenjuju, *prolazni i historijski* oblici. Sticanjem novih proizvodnih snaga ljudi mijenjaju svoj način proizvodnje; a s načinom proizvodnje oni mijenjaju sve ekonomske odnose, koji su bili nužni odnosi samo datog, određenog načina proizvodnje.

To je ono, što g. Proudhon nije shvatio, a još manje dokazao. Nesposoban da prati stvarni tok historije, g. Proudhon vam umjesto toga daje fantazmagoriju, koja pretendira da bude dijalektička fantazmagorija. On ne osjeća potrebu da vam govori o XVII, XVIII. i XIX. vijeku, jer se njegova historija događa u maglovitoj sferi mašte i uzdiže se visoko iznad vremena i prostora. Jednom riječju, to je otrcana hegelovština, to nije historija; to nije profana historija — historija ljudi — nego sveta historija — historija ideja. S njegova gledišta čovjek je samo oruđe, kojim se ideja ili vječni um koriste za svoj razvoj. *Evolucije*, o kojima govori Proudhon, to su evolucije koje se zbivaju u mističnom krilu apsolutne ideje. Ako zderete zavjesu s tog mističkog jezika, vidjet ćete, da vam g. Proudhon opisuje onaj poredak, u kojem su ekonomske kategorije raspoređene u njegovoj glavi. Ne bih imao mnogo muke da vam dokažem, da je to poredak veoma smušene glave.

G. Proudhon počinje svoju knjigu razmatranjem *vrijednosti*, njegova omiljenog predmeta. Ovaj put neću analizirati taj dio knjige.

Niz ekonomskih evolucija vječnog uma počinje s *podjelom rada*. Za g. Proudhona podjela rada je sasvim jednostavna stvar. A zar kastinsko uređenje nije bilo određena vrsta podjele rada? Zar cehovsko uređenje nije bilo jedna druga podjela rada? I zar podjela rada u manufakturnom periodu, koji počinje u Engleskoj sredinom XVII. stoljeća i završava krajem XVIII. stoljeća,

nije sasvim različita od podjele rada u suvremenoj krupnoj industriji?

G. Proudhon tako slabo razumije suštinu stvari, da ispušta iz vida čak i to, što ne zaboravljaju ni profani ekonomisti. Kad govori o podjeli rada, on uopće ne osjeća potrebu da vam govori o svjetskom *tržištu*. No zar se podjela rada u XIV. i XV. stoljeću, kada još nije bilo kolonija, kad Amerika za Evropu još nije postojala, kad je Istočna Azija postojala samo posredstvom Carigrada, zar se ta podjela rada ne mora korjenito razlikovati od podjele rada u XVII. stoljeću, kad su postojale već razvijene kolonije?

No to još nije sve. Zar nisu cjelokupna unutrašnja organizacija naroda, svi njihovi međunarodni odnosi izraz određene podjele rada? i zar se to sve ne mora mijenjati zajedno s promjenom podjele rada?

G. Proudhon je tako slabo razumio pitanje podjele rada, da čak i ne spominje odvajanje grada od sela, koje se u Njemačkoj, na primjer, izvršilo od IX do XII stoljeća. Tako je za g. Proudhona to odvajanje vječni nepromjenljivi zakon, zato što on ne zna ni njegovo porijeklo, ni njegov razvoj. U cijeloj svojoj knjizi on će vam tako govoriti kao da će ta tvorevina određenog načina proizvodnje trajati do kraja svijeta. Sve što vam g. Proudhon kaže o podjeli rada, samo je re-sume, i to vrlo površni, nepotpuni resume onoga, što su prije njega kazali Adam Smith i hiljade drugih.

Druga evolucija su *strojevi*. Veza između podjele rada i strojeva kod g. Proudhona sasvim je mistična. Svaki način podjele rada imao je svoja specifična oruđa za proizvodnju. Od sredine XVII do sredine XVIII stoljeća, na primjer, ljudi nisu sve radili rukom. Oni su imali instrumente, pa i veoma složene, kao što su razboji, lađe, poluge itd. itd.

Zato nije ništa besmislenije nego smatrati pojavu strojeva kao posljedicu podjele rada uopće.

Reći ću vam još uz put, da g. Proudhon ne samo da nije shvatio historijsko porijeklo strojeva, nego je još

manje shvatio njihov razvitak. Može se reći, da su do 1825. god. — do epohe prve opće krize — potrebe potrošnje uopće brže rasle nego proizvodnja, i da je razvitak strojeva bio neizbježna posljedica potrebe tržišta. Od 1825. god. pronalazak i primjena strojeva samo su rezultat borbe između poduzetnika i radnika. No to je tačno samo za Englesku. Sto se tiče evropskih nacija, konkurencija Engleske kako na njihovom vlastitom, unutrašnjem, tako i na svjetskom tržištu, primorala ih je da uvedu strojeve. Najzad u Sjevernoj Americi uvođenje strojeva bilo je izazvano kako konkurencijom s drugim narodima, tako i nedostatkom ruku, tj. neskladom između industrijskih potreba Sjeverne Amerike i njenog stanovništva. Iz tih činjenica možete zaključiti kakvu pronicavost pokazuje g. Proudhon kad priziva avet konkurencije kao treću evoluciju, kao antitezu strojeva!

Konačno, uopće je besmisleno praviti iz *strojeva* ekonomsku kategoriju uporedo s podjelom rada, konkurencijom, kreditom itd.

Stroj je isto tako malo ekonomska kategorija kao i vo koji vuče plug. Današnja primjena strojeva jedan je od odnosa našeg suvremenog ekonomskog poretka, ali način iskorišćavanja strojeva sasvim je nešto drugo nego sami strojevi. Barut ostaje barut, bilo da njime ranjavamo čovjeka ili da liječimo rane ranjenika.

G. Proudhon nadmašuje samog sebe, kad u svojoj glavi stvara konkurenciju, monopol, porez ili policiju, trgovinsku bilancu, kredit i vlasništvo upravo ovim redom kako sam ih sad nabrojio. Gotovo sve kreditne ustanove razvile su se u Engleskoj početkom XVIII stoljeća, još prije pronalaska strojeva. Državni kredit bio je samo novi način povišenja poreza i podmirenja novih potreba, nastalih dolaskom buržoazije na vlast. Konačno, *vlasništvo* čini posljednju kategoriju u sistemu g. Proudhona. U stvarnom svijetu, naprotiv, podjela rada i sve ostale kategorije g. Proudhona jesu društveni odnosi, koji svi zajedno čine ono, što se danas naziva: *vlasništvo*. Izvan tih odnosa buržoasko vlasništvo je samo metafizička i pravna iluzija. Vlasništvo druge epohe,

feudalno vlasništvo, razvija se pod sasvim drugim društvenim odnosima. Određujući vlasništvo kao nezavisan odnos, g. Proudhon čini nešto više od metodološke pogreške: on jasno pokazuje da nije shvatio vezu koja spaja sve oblike *buržoasko* proizvodnje, da nije shvatio *historijski* i *prolazni* karakter oblika proizvodnje određene epohe. G. Proudhon, koji ne vidi da su naše društvene ustanove proizvodi historijskog razvitka, koji ne razumije ni njihovo porijeklo, ni njihov razvitak, ne može drugo učiniti nego da ih podvrgne dogmatskoj kritici.

Da bi objasnio razvitak, g. Proudhon je tako prinuđen pribjeći *fikciji*. On uobražava da su podjela rada, kredit, strojevi itd. pronađeni zato da bi služili njegovoj fikciji, ideji jednakosti. Njegovo objašnjenje je krajnje naivno. Sve su te stvari izmišljene u ime jednakosti, ali su se, na nesreću, okrenule protiv jednakosti. U tom se i sastoji sve njegovo rasuđivanje. To jest, on uzima proizvoljnu hipotezu, ali kako stvarni razvitak na svakom koraku protivriječi njegovoj fikciji, on iz toga zaključuje, da postoji protivrječnost. U isto vrijeme on prikriva da protivrječnost postoji samo između njegovih fikciji i stvarnog kretanja.

Tako g. Proudhon, prije svega zbog nepoznavanja historije, nije shvatio da ljudi, razvijajući svoje proizvodne snage, tj. živeći, razvijaju određene odnose jedan prema drugome i da se karakter tih odnosa neizbježno mijenja zajedno s promjenom i rastom tih proizvodnih snaga. On nije shvatio, da su *ekonomske kategorije* samo *apstrakcija* tih stvarnih odnosa i da su istinite samo utoliko, ukoliko postoje ti odnosi. Na taj način on ponavlja grešku buržoaskih ekonomista, koji u tim ekonomskim kategorijama gledaju vječne, a ne historijske zakone, koji su zakoni samo za određeni historijski razvitak, za određeni razvitak proizvodnih snaga. Tako, umjesto da političko-ekonomske kategorije promatra kao apstrakcije stvarnih, prolaznih, historijskih društvenih odnosa, g. Proudhon mističkom inverzijom vidi u stvarnim odnosima samo utjelovljenje tih apstrak-

cija. A same te apstrakcije su formule, koje su drijemale od početka svijeta u krilu boga-oca.

Ali sad naš dobri g. Proudhon zapada u velike intelektualne konvulzije. Ako su sve te ekonomske kategorije emanacija božanskog srca, ako su one skriveni i vječni život ljudi, onda kako to da, prvo, postoji razvitak, i drugo, da g. Proudhon nije konzervativac? Ove očite protivrječnosti on vam objašnjava cijelim sistemom antagonizama.

Da bismo osvijetlili taj sistem antagonizama, uzimamo jedan primjer.

Monopol je dobar zato što je ekonomska kategorija i, prema tome, emanacija boga. Konkurencija je dobra, jer je i ona ekonomska kategorija. Ali ono što nije dobro, to je stvarnost monopola i stvarnost konkurencije. Ono, što je još gore, to je da se monopol i konkurencija uzajamno proždiru. Šta da se radi? Budući da te dvije vječne božje misli protivrječe jedna drugoj, g. Proudhonu se čini da je očigledno, da u krilu božjem postoji isto tako i sinteza obih misli, u kojoj se zla monopola izravnavaju konkurencijom i obratno. Borba između tih dviju ideja imat će tu posljedicu, da će iz toga proizaći samo dobra strana. Treba od boga izmamiti tu tajnu misao, a zatim je primijeniti i sve će biti u najljepšem redu; treba otkriti sintetičnu formulu, sakrivenu u tami bezličnog uma čovječanstva. G. Proudhon ne koleba ni trenutka da istupi kao obnovitelj.

Ali bacite za trenutak pogled na stvarni život. U suvremenom ekonomskom životu ne nalazite samo konkurenciju i monopol, nego i njihovu sintezu, koja nije *formula*, nego *kretanje*. Monopol proizvodi konkurenciju, konkurencija proizvodi monopol. Međutim, ovo izjednačenje, ne uklanjajući teškoće suvremenog položaja, kako to uobražavaju buržoaski ekonomisti, stvara na kraju još teže i još zamršenije stanje. Na taj način, mijenjajući osnovu na kojoj počivaju suvremeni ekonomski odnosi, uništavajući suvremeni *način* proizvodnje, vi uništavate ne samo konkurenciju, monopol i njihov

antagonizam, nego i njihovo jedinstvo, njihovu sintezu, kretanje, koje je stvarna ravnoteža između konkurencije i monopola.

A sad ću vam dati primjer dijalektike g. Proudhona.

Sloboda i ropstvo čine antagonizam. Nije potrebno da govorim ni o dobrim ni o lošim stranama slobode. Što se tiče ropstva, nije potrebno da govorim o njegovim lošim stranama. Jedino što treba objasniti, jest lijepa strana ropstva. Ne radi se o posrednom ropstvu, o ropstvu proletera; radi se o neposrednom ropstvu, ropstvu Crnaca u Surinamu, u Braziliji, u južnim oblastima Sjeverne Amerike.

Neposredno ropstvo je osnova naše suvremene industrije isto tako kao i strojevi, kredit itd. Bez ropstva nemate pamuka, bez pamuka nemate suvremene industrije. Ropstvo je dalo kolonijama vrijednost, kolonije su stvorile svjetsku trgovinu, a svjetska trgovina je neophodan uvjet krupne mašinske industrije. Tako su prije početka trgovine Crncima kolonije davale Starom svijetu malo produkata i nisu primjetno mijenjale lice svijeta. Na taj način ropstvo je ekonomska kategorija od najvećeg značenja. Bez ropstva bi se Sjeverna Amerika — najprogresivniji narod — pretvorila u patrijarhalnu zemlju. Izbrišite samo Sjevernu Ameriku s karte svijeta, i vi ćete imati anarhiju, potpunu propast trgovine i suvremene civilizacije. A uništenje ropstva značilo bi izbrisati Ameriku s karte svijeta. Tako se ropstvo upravo zato, što je ono ekonomska kategorija, susreće od početka svijeta kod svih naroda. Moderni narodi znali su samo maskirati ropstvo kod samih sebe, a otvoreno ga uvesti u Novi Svijet. Šta će sad uraditi valjani g. Proudhon nakon tih razmišljanja o ropstvu? On će tražiti sintezu slobode i ropstva, pravu zlatnu sredinu, drugim riječima ravnotežu između ropstva i slobode.

G. Proudhon je vrlo dobro shvatio da ljudi proizvode sukno, platno, svilene tkanine i to je njegova velika zasluga što je shvatio takve sitnice! No ono što

g. Proudhon nije shvatio, to je da ljudi u skladu sa svojim proizvodnim snagama proizvode također i *društvene odnose*, u kojima oni proizvode sukno i platno. Još manje je g. Proudhon shvatio da ljudi, koji proizvode društvene odnose prema svojoj materijalnoj proizvodnji, stvaraju također *ideje* i *kategorije*, tj. apstraktne, idealne izraze tih istih društvenih odnosa. Tako su kategorije isto tako malo vječne, kao i oni odnosi, čiji su one izraz. To su historijske i prolazne tvorevine. Za g. Proudhona su, sasvim obratno, prvobitni uzrok apstrakcije, kategorije. Prema njegovom mišljenju, one stvaraju historiju, a ne ljudi. *Apstrakcija, kategorija uzeta kao takva*, tj. odvojena od ljudi i njihove materijalne djelatnosti, je, naravno, besmrtna, nepromjenljiva, nepokretna, ona je samo proizvod čistog uma, što samo znači, da je apstrakcija kao takva apstraktna — prekrasna tautologija!

Tako su ekonomski odnosi, promatrani u obliku kategorija, za g. Proudhona vječne formule, koje nemaju ni početka ni razvitka.

Drugim riječima: g. Proudhon ne tvrdi direktno, da je *buržoaski život* za njega *vječna istina*; on to tvrdi posredno, divinirajući kategorije, koje u obliku ideja izražavaju buržoaske odnose. Čim mu se produkti buržoaskog društva ukazu u obliku kategorija, mišljenja, on ih uzima za vječna bića, koja nastaju sama od sebe (spontano) i obdarena su vlastitim životom. Na taj način on se ne izdiže iznad buržoaskog horizonta. Budući da operira s buržoaskim idejama, smatrajući ih za vječne istine, on traži sintezu tih ideja, njihovu ravnotežu, i ne vidi da je suvremeni način održavanja ravnoteže među njima jedino moguć

Stvarno on radi ono, što rade i svi dobri buržuji. Svi vam oni govore, da su konkurencija, monopol itd. u principu, to jest ako ih uzmemo kao apstraktne misli, jedine osnove života, ali da u praksi ni izdaleka ne zadovoljavaju. Svi oni žele konkurenciju bez njenih kobnih posljedica. Svi oni žele nemoguće, to jest uvjete

buržoaskog života bez nužnih posljedica tih uvjeta. Svi oni ne shvaćaju da je buržoaski način proizvodnje historijski i prolazni oblik, upravo tako kao što je bio i feudalni oblik. Ta pogreška dolazi otuda, što je za njih čovjek — buržuj jedina osnova svakog društva, otuda što oni ne zamišljaju jedan društveni poredak, u kojem bi čovjek prestao da bude buržuj.

G. Proudhon je zato neizbježno *doktrinar*. Historijsko kretanje, koje vrši prevrat u današnjem svijetu, svodi se kod njega na problem da se otkrije pravilna ravnoteža, sinteza dviju buržoaskih misli. Tako taj pre-predenko dovitljivo otkriva skrivenu misao boga, jedinstvo dviju izoliranih misli; koje su samo zato izolirane, jer ih je g. Proudhon izolirao iz praktičkog života, od suvremene proizvodnje, što sačinjava skup tih realnosti, koje su izražene tim mislima. Na mjesto velikog historijskog kretanja, koje se rađa iz konflikta između već stečenih proizvodnih snaga ljudi i njihovih društvenih odnosa, koji više ne odgovaraju tim proizvodnim snagama; umjesto strašnih ratova, koji se pripremaju između različitih klasa jedne nacije i između raznih nacija; umjesto praktičke i nasilne djelatnosti masa, koja će jedino moći da riješi te sukobe; umjesto tog širokog, trajnog i složenog kretanja g. Proudhon stavlja hirovite kombinacije svoje glave. Tako, dakle, historiju stvaraju učenjaci, ljudi, koji su sposobni da izmame bogu njegove intimne misli. A prosti puk treba samo da primjenjuje u praksi njihova otkrića. — Vi sada razumijete, zašto je g. Proudhon zakleti neprijatelj svakog političkog pokreta. Rješenje suvremenih pitanja ne sastoji se za njega u javnoj akciji, nego u dijalektičkim rotacijama u njegovoj glavi. Kako su za njega kategorije pokretačke snage, nije potrebno promijeniti praktički život, da bi se promijenile kategorije. Sasvim obratno. Treba promijeniti kategorije, a posljedica toga bit će promjena postojećeg društva.

U svojoj želji da izmiri protivrječnosti, g. Proudhon se ne pita, da li bi trebalo ukinuti samu osnovu tih

protivrječnosti. On u svomu slični na političkog doktrinara, koji želi da sačuva i kralja, i narodnu skupštinu, i gornji dom kao sastavne dijelove društvenog života, kao vječne kategorije. Samo, on traži novu formulu zato da bi doveo u ravnotežu ove snage, čija ravnoteža se upravo i sastoji u njihovu suvremenom kretanju, gdje je jedna od tih snaga čas pobjednica, čas robinja drugoj. Tako se u XVIII stoljeću mnoštvo osrednjih glava upinjalo da nađe istinsku formulu, da bi doveli u ravnotežu društvene staleže, plemstvo, kralja, parlamente itd., a sutradan nije bilo ni kralja, ni parlamenta, ni plemstva. Prava ravnoteža tog antagonizma bilo je rušenje svih društvenih odnosa, koji su bili osnova tih feudalnih egzistencija i osnova antagonizma tih egzistencija.

Budući da g. Proudhon stavlja na jednu stranu vječne ideje, kategorije čistoga uma, a na drugu stranu ljude i njihov praktički život, koji je po njemu primjena tih kategorija, to kod njega srecete od samog početka *dualizam* između života i ideja, između duše i tijela — dualizam, koji se ponavlja u različitim oblicima. Sada vidite da je taj antagonizam samo nesposobnost g. Proudhona da shvati profanu historiju i porijeklo kategorija, koje on divinizira.

Moje pismo je već suviše dugo da bih još govorio o smiješnim optužbama g. Proudhona protiv komunizma. Zasad ćete se složiti sa mnom, da čovjek, koji nije razumio suvremeni društveni poredak, još manje može razumjeti onaj pokret, koji teži da razruši ovo društvo i literarne izraze tog revolucionarnog pokreta.

Jedina tačka, u kojoj se potpuno slažem sa g. Proudhonom, jest njegova odvratnost prema socijalističkoj sentimentalnosti. Prije njega ja sam izazvao protiv sebe mnogo neprijateljstva svojim ismijavanjem glupavog, sentimentalnog, utopijskog socijalizma. Ali zar sam g. Proudhon ne stvara čudne iluzije, kad suprotstavlja svoju malograđansku sentimentalnost — imam u vidu njegove deklamacije o domaćem ognjištu, o bračnoj

ljubavi i sve njegove banalnosti — socijalističkoj sentimentalnosti, koja je na primjer kod Fouriera daleko dublja od pretencioznih trivijalnosti našeg dobrog g. Proudhona? On sam tako dobro osjeća svu ništavost svojih dokaza, svoju potpunu nesposobnost da govori o svim tim stvarima, da odjednom naslijepo pada u bijes, u viku, u *irae hominis prohi*, bjesni, psuje, optužuje, osramoćuje, proklinje, busa se u prsa i razmeće se pred bogom i ljudima, da je čist od socijalističkih gadosti! On ne ismijava u kritici socijalističku sentimentalnost i ono, što on smatra sentimentalnošću. On kao svetac, kao papa, baca anatemu na sirote grešnike i pjeva slavopojke sitnoj buržoaziji i jadnim ljubavnim i patrijarhalnim iluzijama domaćeg ognjišta. A to nije slučajno. G. Proudhon je od glave do pete filozof, ekonomist sitne buržoazije. *Sitni buržuj* u razvijenom društvu uslijed samog svog položaja postaje s jedne strane socijalist, a s druge strane ekonomist, tj. on je zaslijepljen veličanstvenošću krupne buržoazije i suosjeća s patnjama naroda. On je u isto vrijeme i buržuj i narod. U dnu svoje duše on se ponosi time da je nepristran, da je našao pravu ravnotežu, koja ima pretenzija da se razlikuje od zlatne sredine. Takav malograđanin divinizira *protivrječnost*, zato što je protivrječnost osnova njegova bića. On je sam odjelotvorena društvena protivrječnost. On mora opravdati u teoriji ono, što je on sam u praksi, i g. Proudhonu pripada zasluga da je naučni tumač francuske sitne buržoazije, a to je stvarna zasluga, jer će sitna buržoazija biti sastavni dio svih socijalnih revolucija koje se pripremaju.

Volio bih da vam mogu odmah poslati s ovim pismom i svoju knjigu o političkoj ekonomiji, ali mi do danas nije uspjelo izdati ni taj rad, ni kritiku njemačkih filozofa i socijalista, o kojoj sam vam govorio u Bruxellesu. Nikad nećete moći vjerovati na kakve teškoće nailazi takvo izdanje u Njemačkoj, s jedne strane od policije, s druge strane od izdavača, koji su zainteresirani predstavnici svih tih pravaca koje ja napadam. A što se tiče naše vlastite partije, ona je ne samo siro-

mašna, nego osim toga i veliki dio njemačke komunističke partije ljuti se na mene, što istupam protiv njihovih utopija i deklamacija.

Sav vaš *Karl Marx*

P. S. Vi ćete me možda upitati, zašto vam pišem na lošem francuskom jeziku, umjesto da vam pišem na dobrom njemačkom? To je zato, što imam posla s francuskim autorom.

Veoma biste me obvezala, ako suviše ne oduljite s Vašim odgovorom; htio bih znati, da li ste me razumjeli pod tim plaštem barbarskog francuskog jezika.